

Відгук
офіційного наукового опонента про дисертацію
Свириденко Оксани Михайлівни
«Епістолярій українських письменників-романтиків:
проблематика, жанрові особливості та поетика»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Широка панорама епістолярної творчості українських письменників-романтиків досі не стала предметом пильної наукової уваги і концептуального потрактування. Чинників – як суб'єктивних, так і об'єктивних – предостатньо для розуміння і пояснення такого явища: насамперед довготривале колоніальне існування України не сприяло повноцінному осмисленню мистецьких явищ тієї доби. Жанри художньо-документальної прози, епістолярій зокрема, в епоху соцреалізму кваліфікувалися як проміжні генологічні утворення, належним чином не вивчалися й до сьогодні не здобулися на повноцінне наукове осягнення. Причини тут зрозуміли: письменницькі листи, побудовані на виразній фактологічній основі, прояснювали низку суспільних, ідеологічних, мистецьких явищ, про які філологічна й історична науки того часу воліли б мовчати. Через те й сьогодні багатющий масив епістолярної творчості залишається невивченим, попри те, що маємо ґрунтовні дослідження з цієї проблеми насамперед вітчизняних вчених А. Ільків, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Г. Мазохи.

Сьогодні дослідників радше цікавлять проблеми епістолярної творчості українських письменників, які творили в умовах ідеологічної блокади та тоталітарного пресингу. На тривалий час локалізовані, відсунуті за межі літературного процесу, з падінням ідеологічної завіси й утвердженням Української держави, переслідувані, проскрибовані й забуті автори потрапили у фокус якнайпильнішої уваги критиків і літературознавців. На кваліфіковану оцінку вже здобулися листи українських дисидентів-шістдесятників В. Стуса, І. Світличного, В. Чорновола, В. Марченка, великою мірою дивом вцілілі, бо

почасти сприймалися як докази судових справ й свідомо знищувалися каральними органами. На перепрочитання очікує багатючий масив епістолярію класиків радянської доби, що зазвичай виходив у світ із купюрами, маркований штампами і кліше епохи соцреалізму, хоч і на цьому шляху маємо вагомі зрушення. Певний поступ простежується у науковому вивченні епістолярію й епістолярної критики II пол. XIX ст. та епохи модернізму.

Досі поза увагою літературознавчої думки залишався величезний шар епістолярної творчості письменників, що формували національне обличчя української літератури у першій половині XIX ст. А якраз у цей час на суспільній арені з'являються будителі національного духу, письменники-романтики, які в тяжких умовах повної колоніальної залежності й національного вихолощення розпочали нелегку справу відродження, творення і популяризації вітчизняного мистецтва і літератури. Осередком розвою культурницької думки у Лівобережній Україні постав заснований В. Каразіним Харківський університет, в якому на той час зосередилася письменницька еліта. Розпочавши творення якісно нової літератури, вона засобом міжособистісної комунікації обрала епістолярну творчість. Сформована у стінах університету Харківська школа романтиків, представлена іменами І. Срезневського, А. Метлинського, М. Костомарова, Л. Боровиковського, М. Петренка, О. Шпигоцького, О. Корсуна, Я. Щоголіва, виявила тісний зв'язок з європейським духовним життям та національною традицією, визначила сутність суспільно-історичних, культурно-мистецьких перетворень у контексті епохи.

Епістолярні діалоги між представниками школи розширювали межі творчого контактування, виходили поза них і в дусі ідей епохи Просвітництва формували якісно новий погляд на українську літературу, визначали вектори її розвитку та функціонування.

Якщо художнє письмо тієї доби вже здобулося на наукове осмислення, то епістолярій як кодифікатор мистецького життя перебуває у зародковому

стані вивчення. Чималий його шар досі не друкований, що утруднює проведення досліджень у цій площині.

Лакуни у вирішенні проблеми значною мірою заповнює Оксана Свириденко, авторка дисертаційної роботи «Епістолярій українських письменників-романтиків: проблематика, жанрові особливості та поетика». Дослідниця провела грандіозну роботу в плані пошуку, збору, класифікації й наукової інтерпретації епістолярної творчості письменників-романтиків. Їй довелося широко використовувати архівні справи і матеріали з метою панорамного аналізу епістолярної доби перших десятиріч XIX ст. Науковиця ставить чітку мету, що полягає «у системно-цілісному дослідженні епістолярію українських письменників-романтиків, зокрема його проблематики, жанрової специфіки та особливостей поетики, у контексті теорії і практики романтизму в Україні» (с. 18), яку успішно розв'язує у формі реалізації окреслених завдань.

У дисертаційній роботі на багатому конкретному матеріалі розкрито заявлені теоретичні положення. Незаперечною заслугою є чітка концептуальна та методологічна визначеність праці, що дає змогу всебічно розкрити порушену наукову проблему на різних рівнях. Дисертаційна робота відзначається чіткою структурованістю і складається зі вступу, традиційних трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У дослідженні логічно послідовно окреслюються й аналізуються проблеми рецепції та наукової інтерпретації епістолярію як жанру художньо-документальної прози на тлі мистецьких переформатувань романтичної епохи; аналізуються жанрові особливості й генологічні модифікації листа, характеризуються визначальні риси поетики, стилю.

У першому розділі – *«Романтичний лист: проблеми рецепції та інтерпретації»* – авторка торкається питання історії розвитку жанру, характеризує лист як теоретико-літературну проблему, визначає межі дискусійності цього питання. Увага акцентується на першорядних працях із означеної проблеми, які становлять методологічну основу роботи. Показовим

є той факт, що О. Свириденко повсякчас перебуває у полі дослідницьких експериментів і спостережень професора Г. Мазохи, що свідчить про тісну співпрацю наукового консультанта і пошукувача.

Дисертантка вибудовує чітку схему наукових спостережень над проблемами розвитку романтичної епістолярної творчості. Її витoki віднаходить у києворуській листовій творчості, в епістолярії барокової доби, наголошується, що цей вид письма сформувався на кращих традиціях західноєвропейської і національної художньо-фактологічної практики. Романтичний тип мислення дозволяє вести мову про актуалізацію сфери культурницьких можливостей. Лист виходить поза межі попередньої традиції, виявляє виразні антропологічні риси, і тяжіє до обґрунтування сутності людського буття та людської індивідуальності. Ламаючи канони «чистоти жанру», проголошувані класицистичною естетикою, романтики, вправляючись в епістолярному мистецтві, вдаються до найрізноманітніших жанрових експериментів. Серед генологічних різновидів романтичної епістолярної творчості О. Свириденко виокремлює й детально аналізує листи-травелоги, лист-наукову статтю, лист-проповідь, лист-сповідь, акцентуючи увагу на міжжанрових особливостях такого типу письма. Йдеться насамперед про жанрову дифузію як визначальну ознаку епістолярної творчості, що вказує на мозаїчну структуру романтичного листа, а відтак руйнує традиційні уявлення про цей жанр.

У розділі виокремлено і детально розглянуто письменницьку епістолярну публіцистику, яка набувала форми «відкритих листів», що, на думку дослідниці, мало вирішальне значення в плані пропаганди ідей історико-суспільного звучання. Такі конфігурації творчої діяльності сприяли формуванню серед літераторів кола однодумців, які об'єднувалися в епістолярних діалогах з метою популяризації і захисту вітчизняної культури і літератури зокрема. Романтичний лист таким чином втрачає своє першорядне значення і в умовах колоніального існування виконує невластиву для нього функцію апології національних чинників.

О. Свириденко акцентує на тому, що листи романтиків позбавлені жорстких регламентацій, характеризуються націєцентричною тематикою, жанровими пошуками, композиційними новаціями і сприймаються як один із чинників творення нової виразно національної української літератури.

У другому розділі *«Проблематика й жанрова своєрідність романтичного листа»* дослідниця зосереджує увагу на ключових проблемах, що визначали і впливали на генологічну розмаїтість епістолярію у добу романтизму. Однією із першорядних виокремлює екзистенційну і підпорядковує її національній ідеї як таку, що виявляє вагоме смислове навантаження і породжує низку інших смислів. За спостереженнями О. Свириденко, свій спосіб «буття у світі» письменники шукали у власній індивідуальній сутності, обтяженій суспільно-історичними катаклізмами, що виявляли внутрішню роздвоєність людини, складне протистояння на помежів'ї двох антагоністичних світів – матеріального і духовного. Особливо така внутрішня боротьба простежується в епістолярії Т. Шевченка, П. Куліша та М. Гоголя і сприймається на рівні антитези, протистояння неспівмірних начал. У контексті ключової проблеми дослідниця вичленовує ті аспекти, які її взаємодоповнюють, зокрема – міжнаціональних взаємин, мовної самоідентифікації, апології та збереження культурної пам'яті, насамперед фольклорних пам'яток, об'єктивне і незалежне реконструювання національної історії. Усі вони підпорядковані національній ідеї, що становить концептуальний стрижень епістолярію романтиків.

У руслі означених проблем Оксана Свириденко характеризує основні жанрові різновиди романтичного епістолярію. Розглядаються листи, які містять виразну наукову підоснову і набувають форми наукової статті. Найпродуктивніше, за спостереженнями О. Свириденко, тут працював М. Максимович. Як взірець, пропонується аналіз його відкритого послання «Письма о философии», лист на адресу Г. Квітки-Основ'яненка «О правописании малороссийского языка»; до М. Погодина «О десяти городах и некоторых селах древней Украины» із виразною історико-топографічною

проблематикою; лист-рецензія «О стихотворениях Феофана Прокоповича» на книгу І. Чистовича «Феофан Прокопович и его время» та ін. Листи такого масштабу сприймаються як «альтернативна форма існування української науки» (с. 250).

Значну увагу дослідниця звертає на листи-травелоги, що виокремлюються із загального масиву як звіт, репортаж про подорожі та враження про них. Виразною тут є метажанрова складова, оскільки подорожні листи містять у собі, окрім епістолярного, елементи щоденникового та мемуарного дискурсу, ознаки нарисовості тощо. Автори його призначення вбачають в ідентифікації національної сутності, популяризації бездержавної України у світі, а водночас у них почасти присутні ностальгійні риси як свідчення туги за батьківщиною поза її межами. Ознаки травелогу відстежуємо в епістолярній творчості М. Максимовича, Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Я. Головацького, Т. Шевченка, П. Куліша, Я. Щоголева, М. Гоголя.

У роботі в руслі романтичної традиції розглядаються листи-сповіді та листи-оповіді. О. Свириденко характеризує спільні і відмінні риси такого типу письма і для аналізу виокремлює епістолярну творчість М. Гоголя. Жанри сповіді та оповіді у творчості письменника взаємозамінні, двоїсті і апелюють до принципів моральної поведінки людини.

У третьому розділі дисертації – «*Особливості поетики романтичного листа*» – О. Свириденко визначає чинники художності такого типу письма, акцентує увагу на психологічній інтроспекції та факторах ліризації епістолярного тексту; предметом уваги дослідниці стають іронія, алюзія та містифікація як незмінні атрибуції романтичного листа.

Авторка художню специфіку епістолярного наративу визначає крізь призму конкретної естетичної епохи, для якої визначальним є змінність стилю, естетичних поглядів, манери письма. Митець в епістолярному посланні виразно індивідуалізується, сприймається як активний автор, здатний до найрізноманітніших художніх експериментів, абсолютного

творчого самовираження, що допомагає йому впроваджувати у структуру листа найнесподіваніші творчі експерименти і новації. Лист набуває рухливої форми, видозмінюється, помітна його схильність як до дискретності, так і багат шаровості. Виразно в епістолярному тексті проглядаються межові, екзистенційні стани наратора, його приналежність до діаметрально протилежних світів – матеріального і духовного.

Засоби психологічної інтроспекції зводяться до самоспостереження над проблемами особистісного буття, імпліцитної свободи автора. Водночас лист відображає найпотаємніші порухи людської душі, що свідчить про схилення до кордоцентризму, особливої сердечної сентиментальності наратора. Як стверджує О. Свириденко, романтична чутливість найвиразніше характеризує епістолярій Л. Боровиковського, Є. Гребінки, А. Метлинського, М. Максимовича, є його емоційною домінантою. Листи Т. Шевченка із заслання сповнені особливої чуттєвої напруги, відображають душевний біль, складні переживання автора.

Синтез оповідного і ліричного начал стверджує думку про завершену художньо-фактологічну цілісність епістолярного тексту. Лист набуває метажанрових ознак, здатності до поєднання у своїй структурі різножанрових сполук і сегментів. Ідеологічні чинники в його основі проявляються в ознаках іронічності, що визначає особистісну свободу митця, його протидію зловорожим впливам і захист від них, художнє неприйняття реалій повсякденного життя. За спостереженнями О. Свириденко, іронія найчастотніше проявляється в епістолярних діалогах Л. Боровиковського і І. Срезневського, Є. Гребінки і М. Новіцького, П. Куліша і О. Бодянського, у посланнях М. Гоголя до матері. В епістолярії Є. Гребінки та П. Куліша іронія піддається розгляду в шкалі градування і набуває ознак самоіронії, що є виразником попередньої сміхової культури низового бароко.

Епістолярному тексту властиве алюзивне сприйняття дійсності. Письменники відштовхуються від традицій, які характеризують романтичний тип письма, і найчастіше вдаються до відтворення національної

історії та її героїзації, осмислення фольклорної спадщини, трансформації біблійних сюжетів. Алюзивні вкраплення О. Свириденко віднаходить в епістолярії Є. Гребінки (до «Історії Русів»), в листах А. Метлинського до І. Срезневського (до тексту комедії М. Гоголя «Ревізор»), в посланнях Т. Шевченка (до давньогрецьких міфів, українського фольклору), П. Куліша (до Євангелія від Матвія, фольклору, «Слова о полку Ігоревім») тощо. Паралельно такі автори, як М. Костомаров і П. Куліш, створюють листи-містифікації, в яких у завуальованій формі з використанням алюзивної практики висловлюють крамольні думки про недосконалість світу, можновладців, відкрито закликають до виборювання національних свобод.

Завершують докторську дисертацію висновки, які подаються до усіх структурних частин дослідження. Вони місткі та переконливі, відповідають змістові роботи, узагальнюють найсуттєвіші положення й у сконденсованому вигляді віддзеркалюють найважливіші ідеї наукового дослідження. Висновки науково вмотивовані та аргументовані, проявляють глибину властивого дисертантці аналітичного мислення, вміння скрупульозно аналізувати й узагальнювати формозмістові особливості першоджерел та авторських текстів.

Оцінюючи в цілому дисертаційну роботу Оксани Свириденко як працю високого гатунку, висловлюємо такі побажання та пропозиції:

- Вважаємо за доцільне епістолярну творчість письменників-романтиків розглядати у площині метажанру і вести мову про лист як особливий вид формозмісту, що вміщує в собі різножанрові сегменти і сприймається як художньо-фактологічна завершена структура;
- На нашу думку, у роботі на початку розділів та параграфів не завжди варто відштовхуватися від чужої (хоч і авторитетної) думки; доцільніше зосередити увагу на фактах власних спостережень і долучати погляди на проблему інших науковців до своїх уже в подальшому процесі дослідження;

- У третьому розділі роботи впадає в око диспропорція між параграфами: перший «Лист доби романтизму: чинники художності» вмістився на шести сторінках і лише порушує означені проблеми, а не розкриває їх повною мірою. Очевидно, що на них варто було би прицільно зосередитися у наступних параграфах.
- Поза увагою Оксани Свириденко опинилася монографія професора Олександра Борзенка «Сентиментальна "провінція" (Нова українська література на етапі становлення)», Харків, 2006, у якій ґрунтовно висвітлені основні культурні, естетичні тенденції розвитку літератури перших десятиріч. Врахування спостережень і висновків професора Борзенка полегшило би пошуки зв'язку художньої літератури із епістолярною творчістю.

Наші суб'єктивні міркування аж ніяк не применшують значення представленої до захисту дисертації, внеску в літературознавчу науку її авторки як сумлінного й ретельного дослідника. Загалом наукова робота Оксани Свириденко – виважена синтетична праця, в котрій осмислено й систематизовано стан вивчення епістолярної творчості письменників-романтиків як жанрового різновиду художньо-документальної прози й окреслено перспективу його подальшого наукового студіювання, здійснено вдалу спробу уже напрацьованого наукою поєднання матеріалу з власними думками дисертантки, що простежується у самій роботі та її висновках. Вважаємо, що дослідження повинно знайти належне практичне застосування, низка положень може бути використана при вивченні історії української літератури в загальноосвітній школі та у вищих навчальних закладах України, при читанні нормативних та вибіркових дисциплін.

Дисертаційна робота О.М. Свириденко «Епістолярій українських письменників-романтиків: проблематика, жанрові особливості та поетика» є новаторською, самостійною, завершеною роботою, виконаною на належному науково-методичному рівні, відповідає спеціальності 10.01.01 – українська література і профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03, вимогам,

сформульованим у пп. 9-10, 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами).

5 листопада 2019 р.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
доцент, професор,
завідувач кафедри
історії української літератури
та компаративістики
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка

Олег Рарицький

